

KEMAL TAHİR'İN “ESİR ŞEHRİN MAHPUSU” ROMANINI FOUCAULT'NUN İKTİDAR TEORİSİ ÜZERİNDEN OKUMAK

Osman Eryiğit

Giriş

Kemal Tahir, ülkemizde üzerinde çokça tartışmalar yapılan bir yazardır. Tartışmaların yoğunluğu Kemal Tahir'in çok yönlü kişiliğinden ve hem edebiyat çevrelerinde hem de entelektüel ve siyasî atmosferde uyandırdığı yankılardan beslenmektedir. Onun siyasi yönüne dikkat çeken Yıldırım'a (2019, s. 16) göre, Kemal Tahir için en başta vurgulanabilecek hususun onun sosyalist bir düşünür olduğu gerçeğidir. O, romancı kimliğinin yanı sıra düşün ve fikir adamı, sosyolog ve kuramcı yönleriyle (Kızılçelik, 2012, s. 2) de öne çıkan, önemli bir şahsiyettir. Türkiye'nin edebiyat ve düşünce tarihi açısından öne çıkan yazarlarımızdan biridir. Bu yönüyle de kendisi, özellikle edebiyat ve sosyoloji kürsüleri başta olmak üzere değişik sosyal bilim alanlarının araştırma konusu olmaktadır. Çok yönlülüğüyle ve çok kimlikliliğiyle dikkat çeken böyle bir sanatçının çok değişik sahalarda ve çok değişik yönleriyle araştırmalara konu teşkil etmesi doğaldır. Ancak o kendisini bir romancı olarak tanımladığı ve bu yönüyle kendisinin tartışılmasını istediği için, onun romanları diğer çalışmalarına göre biraz daha öne çıkmaktadır.

Meseleye bu perspektiften bakıldığında ise onu romancılığa götüren yolun hapisshaneden başladığı ve romancılığının 12 yıllık hapisshane sürecinde olgunlaştığı görülecektir. Bu durumda sanatçıyı daha iyi tanıyabilmek adına onun hapisshane hayatına ve hapisshane vücuda getirdiği romanlarına yönelmek isabetli olacaktır. Diğer yandan, Kızılçelik (2018, s. 145) tarafından, 20. yüzyılın en aykırı düşünürlerinden biri olarak görülen Foucault için de hapisshaneler, iktidar teorisinin odak noktasında bulunmaktadır. Sosyal bilimlerin pek çok alanında, hususiyile siyaset bilimi, hukuk, felsefe ve sosyoloji gibi bilim dallarında sık sık karşılaşılan iktidar kavramı, her ne kadar siyasî

yönü öne çıksa da esas itibariyle toplumsal süreçlerin tümünde önemli rolere sahiptir. Bir başka ifadeyle, toplumsal olgular, iktidar ilişkileri zemini üzerinde şekillenmektedir (Saraçoğlu, 2022, s. 1527).

Hapishanenin, hayatında çok önemli bir yere sahip olmasına ve romanlarında iktidar ilişkilerini detaylarıyla işlemiş olmasına rağmen Kemal Tahir hakkında bu perspektiften ele alınan bir araştırma yoktur. Bu bakımdan, kendisiyle ilgili pek çok araştırma yapılmasına rağmen, bu çalışma, sanatçı üzerine yapılan bu alandaki ilk deneme olacaktır. Çalışmanın bu önemli yönüne ilaveten, çalışma yapılırken, Kemal Tahir'in neredeyse tüm romanlarında, özellikle de hapishane hayatını anlattığı hapishane romanlarında olayları betimleme işlemini, iktidar ilişkileri üzerinden gerçekleştirdiği kayda geçirilmesi gereken diğer önemli bir husus olarak görülmektedir.

Michel Foucault ve İktidar Teorisi

Günümüze kadar gelişerek gelen düşünce tarihinde derin izler bırakan Michel Foucault, Kızılçelik'e göre, 20. yüzyılın en önemli aykırı düşünürlerinden biridir. (2018:145). Foucault'nun metodolojisinin karmaşıklıklar içerdiğini ve bu konuda sıklıkla değişikliğe uğradığını vurgulayan Kızılçelik, bunun nedeni olarak ta Foucault'nun çözüm önerilerinde bulunduğu problemleri; bireysel, toplumsal, sistem açısından ve tarihî perspektif gibi değişik boyutlarıyla ele almasını göstermekte ve bu konudaki kronolojiyi de "...sırasıyla "söylem" analizi, "arkeoloji" metodu, "soybilim"/soykütük metodu ve "yoruma" dayalı metod" olarak zikretmektedir. (2018:154). Foucault, kendisini bazı ekollerin mensubu olarak göstermek isteyenlere karşı çıkmış, bu tür kategorizasyon girişimlerini her zaman reddetmiştir. Bu yakıştırmalardan öne çıkanlar ise daha çok yapısalcılık ve post yapısalcılıktır. Ancak "kendisinin yapısalcı ve post yapısalcı olmadığını sıklıkla dile getiren Foucault, esas ilgi alanının "düşünce tarihi" olduğunu bildirmiştir.". (Kızılçelik 2018:159). Foucault, düşünce tarihini ise: "insanların dikkatlerini belli bir konuya yöneltme ve şu ya da bu konuda -örneğin; delilik, suç, seks, kendileri ya da hakikat konusunda- endişe sahibi olma biçimlerinin tarihi" şeklinde tanımlamaktadır. (Foucault 2005, akt. Kızılçelik 2018:160). "Foucault; suç, hapishane delilik, cinsellik vb. alanlarda yaptığı araştırmalarla "pleb" konuların repertuarını önemli ölçüde genişletmiştir". (Timur 2005, akt. Kızılçelik 2018:160). Kızılçelik'e göre; Foucault'nun çalışmalarında ağırlık noktasını oluşturan konu ise özne ve öznel deneyim sorunlarıdır ve "özne sorunu" Foucault'nun çalışmalarının merkezindedir. (2018:163). "Foucault, sorunsallaştırmanın üç ana eksen üzerinden gerçekleştiğini söylüyor: bilgi, iktidar, etik." (Keskin 2019:13-14).

İktidar kavramı, sosyolojinin dışında sosyal bilimlerin hemen her alanında yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Saraçoğlu'na göre, iktidar kavra-

mının siyasî yönü ön planda olsa da esasen toplumsal süreçlerin her alanında bu kavram önemli roller üstlenmektedir. Bir diğer deyişle toplumsal fenomenler, iktidar ilişkileri üzerinden şekillenmektedir (2022, s. 1527). Toplumsal ilişkilerde, bireyler arası ilişkiler seviyesinde bile etkili olan bu kavram, literatürde pek çok farklı tanıma sahip olmakla beraber, bu çalışmada Münci Kapani'nin iktidar tanımı baz alınacaktır. Kapani, iktidar kavramını genel ve geniş anlamda; 'başka kişilerin davranışlarını etkileyebilme ve kontrol edebilme imkânı' şeklinde açıklamaktadır. Kapani'ye göre, bir kişi, diğer insanları kendi istediği şekilde davranmaya yönlendirebildiği takdirde onlar üzerinde iktidar sahibi olduğu söylenebilir (Kapani, 2007'den aktaran Saraçoğlu, 2022, s. 1528).

Foucault'nun adı iktidar kelimesiyle meşhur olmuştur. (O'Farrell 2005, akt. Kızılçelik 2018:176). "Foucault, "iktidar" sözcüğünden, daha çok iktidar "ilişkileri"ni kastetmiştir." (Kızılçelik 2018:183). Foucault modern iktidarı tanımlamak için *panoptikon* metaforunu kullanmıştır. (Bauman 2017, akt. Kızılçelik 2018:177). Foucault, panoptikonun, modern toplumdaki iktidar ilişkilerinin (gözetleme, denetim ve ıslah) temel bir boyutunu yansıttığını vurgulamıştır. (Foucault 2000, akt. Kızılçelik 2018:179-180). İlhan, Foucault'nun iktidardan bahsederken yalnızca devlet ve benzeri makro yapıları değil aynı zamanda gündelik hayattaki öznelerin ilişkilerini kapsayan ve şekillendiren mikro iktidarlara da kastettiğini söylemektedir. (2018:73). İlhan'a göre; "Foucault'un iktidar anlayışı; belli bir kişi, grup, sistem, zaman ve mekanla sınırlı değildir. Bir ilişkiler ağı çerçevesinde, öznelerin davranışlarını yönetmeye ve onlar üzerinde egemenlik kurmaya dayanır." (2018:81). "Michel Foucault, Deliliğin Tarihi, Kliğin Doğuşu: Tıbbi Bakışın Bir Arkeolojisi, Bilginin Arkeolojisi, Söylemin Düzeni, Hapishanenin Doğuşu ve Cinselliğin Tarihi gibi önemli eserler ortaya koyarak iktidarın mekanizmalarını, asıl olarak özneyi incelemiştir". (Örkün 2017:169).

Kızılçelik; " Foucault'nun, iktidar ve bilgi ilişkisi üzerinde durduğunu" (Foucault 2000, akt. Kızılçelik 2018:173) ve bu konuda Foucault'nun: "iktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır ve aksi yönde, bilgi de iktidar etkilerine yol açar" dediğini aktarmaktadır. (Foucault 2003, akt. Kızılçelik 2018:173). Kızılçelik ayrıca, iktidar teorisinin temel kavramlarından biri olan "hakikat" kavramına dikkat çekerek, Foucault'nun, Batı Felsefesi ve Sosyolojisi'nde çok önem verilen, ancak üzerine pek fazla soru sorulmayan bu kavrama odaklandığını söylemektedir. (Kızılçelik 2018:174). Foucault'ya göre hakikat, kendisine maruz kaldığımız ve bizi dize getirecek güce kendi başına sahip olan bir kuvvettir. ...Hakikat çok sayıda zorlama sayesinde ortaya çıkar ve düzenli iktidar etkileri yaratır." (Foucault 2003, akt. Kızılçelik 2018:175). İlhan, iktidar ilişkilerinin kurulduğu alanları ve birimleri açıklarken, ilk olarak aileden başlamakta, devamında ise arkadaş unsuruna dikkat çektikten sonra köy ve kırsal alanlar-

daki iktidar ilişkilerinden bahsetmekte ve modern zamanlarda şehirlere göç edilmesiyle şehirlerdeki işyerleri ve yerleşim alanlarındaki iktidar ilişkilerinde gözlemlenen değişim ve yoğunlaşmadan söz ederek konuyu, mikro iktidar boyutundan, makro iktidar olarak nitelenen siyasal iktidara kadar getirmektedir. (İlhan 2018:230-231). “Toplumsal düzlemde siyasal iktidar, öznenin kimliğini inşa etmek ve ona normallik kalıplarını dayamak için okul, hastane, hapishane ve ordu gibi ideolojik aygıtlar üretir” ve bu aygıtlar vasıtasıyla iktidar, Foucault’nun “bölücü pratik” olarak adlandırdığı bir ayırıştırma ve sınıflandırma yöntemi ile, öznenin zihin ve beden kontrolünü sağlayarak onu uyumlu ve itaatkâr bir bireye dönüştürme fonksiyonunu icra eder. (İlhan 2018:231).

Foucault’nun iktidar teorisinde hapishanelerin özel bir yeri vardır. “Hapishane, iktidar mekanizmalarının, disiplin ve denetlemenin en çıplak haliyle uygulandığı mekân olması açısından diğer mekânlara –hastane, klinik, okul- model oluşturur. Hapishanede disiplin ve denetleme en çıplak haliyle gözler önündedir.” (Ergün 2014:94). “Siyasal iktidarın, olumsuz ve sakıncalı bulduğu kimlikleri toplumdan soyutlayarak onlara şiddet uyguladığı ve tahakküme dayalı bir ilişki biçimi geliştirdiği yer olarak hapishane öne çıkar. Burada öznelerin iktidar kalıplarına uymaları için çalışılır.”. Hapishanede öznelere, devamlı bir surette devletin gücü ve otoritesi gösterilerek kendilerini sorgulamaları hedeflenmektedir. (İlhan 2018:232).

“Toplumun hapishane dokusu, aynı anda hem bedenin hakiki olarak yakalanmasını hem de sürekli gözleme tabi tutulmasını sağlamaktadır; bu doku, iç özellikleri aracılığıyla yeni iktidar ekonomisine en uygun aygıt ve bizzat bu ekonominin ihtiyaç duyduğu bilgi oluşumu için alettir.”. (Foucault 2019b:440-441). “Kapitalizmin özneyi, üreten ve çalışan bir varlık olarak tanımlamasından hareket eden siyasal iktidar, bu tanımlamanın dışında kalan öznelerin kapatılması ve ıslah edilmesi gerektiğini düşünerek hapishaneleri açtırır.” (İlhan 2018:185). Hapishanedeki özne-iktidar ilişkisini ise İlhan şöyle anlatmaktadır:

“Dış dünyanın bir uzantısı olan bu mekânda, güçlünün güçsüzü yönlendirmeye çalışması ve onun davranışlarını değiştirmek istemesi, özne ve iktidarı bir araya getirir. ...suçlu bulunan öznenin karşısına burada, devleti ve kanunu temsil ettiği düşünülen savcı, hapishane şefi ve gardiyanlar gibi makro; suçlular arasında olan ve şiddet kullanarak sözünü dinletmek isteyen koğuş ağaları gibi de mikro iktidarlar çıkar.” (2018:186).

Avrupa’da hapishane, 18. Yüzyılda hiçbir teorik alt yapısı olmadan fiili durum olarak ortaya çıkmıştır. (Foucault, 2000a: 220-2). İpek, bu açıdan, hapishanenin toplumsal bir gereklilik olarak pratiğe dönüştürüldüğünü söylemektedir. (2012:8-9). Buna mukabil “Türkiye’de “siyasal suçtan hapishaneye düşme”nin Tanzimat’tan bu yana bir buçuk asırlık bir tarihi vardır” (Yılmaz 2003:9). “Modern dönemlerle birlikte hapishane, hem cezanın uygulandığı

yer olarak işlev görmekte hem de bir çeşit ıslah edici mekân iddiası taşımaktadır. Cezaevlerinde okuma yazmadan çeşitli zanaatlara kadar bir dizi eğitim etkinliğinin olması da bu iddianın gereği olarak belirlenebilir.” (Narlı 2010:85)

Kemal Tahir Üzerine Kısa Değerlendirmeler

“Kemal Tahir, birbiriyle bağlantılı; edebiyat, roman, felsefe, sosyoloji, siyaset, tarih ve ekonomi sahalarında kendine has saptamaları bulunan yazarımızdır. Kemal Tahir, özgün ve yetkin bir sosyal teorisyendir.” (Kızılçelik 2012:2). Kemal Tahir’in bütün bu yönlerinin yanında kendi döneminin önemli bir entelektüel siması olduğu bilinmektedir. Gerçek bir entelektüel olmak, siyasî bazı riskler almayı zorunlu kılmaktadır. İşte Kemal Tahir bütün bunları gerçekleştirerek tarihin o döneminde böyle bir sorumluluk almış ve bunun bedeli olarak hayatının en verimli olabilecek 13 yılını hapishanelerde geçirmiştir. Devlete karşı işlenen suçlar kategorisinde yer alan siyasî suç iddiasıyla böyle bir cezaya mahkûm edilmesine mukabil o hiçbir zaman millette ve devletine olan inanç ve sadakatini yitirmemiş, ömrünün son anlarına kadar idealleri uğrunda çalışmaktan geri durmamıştır. Üstelik, kendi döneminde çeşitli dünya görüşüne sahip farklı kesimler tarafından kıyasıya eleştirilmesine rağmen o, bu tür karşıtlıklara aldırış etmeksizin, her türlü zorluğu göğüsleyerek, dur-durak bilmeden yoluna devam etmiştir. Bu konuda ölümünden önceki son durumu Mustafa Çobanoğlu, şöyle tasvir etmektedir: “Bizim için Kemal Tahir’in romancılığı, düşünceleri, tarihçiliği kadar ona yöneltilen genel eleştiri ve yargılarla örnek teşkil edebilecek olan “Son Akşam ve Vasiyetnamesi”nin de büyük bir önemi vardır. Kemal Tahir’e yöneltilen eleştiri ve saldırıların bir benzeri de onun son akşamında yaşanmıştır. Üstelik Kemal Tahir, yaşadığı olaylı akşamda başlayan kalp krizi nedeniyle ertesi sabah ölmüştür.” (Çobanoğlu 2003:340).

Siyasî mahkûmların; hapishanede yazmaya yöneldikleri, yaygın bir kanattır. Nitekim Yılmaz, hapishanede yazmanın mektupla başladığını, sonradan ise şiir ve hikâyeye yazarların sayısının hiç te az olmadığını vurgulamaktadır. (2006:vii). Kemal Tahir de hapishane öncesinde zaten var olan yazma alışkanlığını hapiste de sürdürmüş, fikir ve düşünce anlamındaki önemli birikimlerini burada pekiştirip geliştirmiştir. Tıpkı Dostoyevski gibi o da mahkûmiyeti boyunca etrafındaki kişileri ve olayları romanlaştırarak dünya edebiyatına sunmuş, böylelikle de hem Türk edebiyatı hem de dünya edebiyatında unutulmaz izler bırakmıştır. Neticede, “Kemal Tahir’in Anadolu’daki mahpus hayatı, talihsiz bir hadise olsa da onu Türk edebiyatına kazandırması bakımından önemlidir. Anadolu coğrafyası onun için bir insan laboratuvarı olmuştur.” (Coşkun 2004, akt. Kızılçelik 2012:72). Kemal Tahir’in Türk ve Dünya edebiyatındaki, sanat ve düşünce alanındaki konumuna dikkat

çeken Sezer; bu konudaki görüşünü şöyle ifade etmektedir: “Kemal Tahir’in bir büyük Türk romancısı olduğunu, dünya romanında XX. Yüzyılda zirveyi temsil ettiğini belirttim. Özel olarak sanatta, genel olarak düşün alanında ulusal-evrensel sorunsalına da en iyi yanıt ve bu konuda en iyi örnek Kemal Tahir’dir.” (Sezer 2003a:22).

Kemal Tahir’in romanlarıyla gerçek hayatının da oldukça benzer olduğu görülmektedir. Özellikle de hapishane romanları, eserin yazıldığı mekanları ve olayları yansıtmaktadır. Meriç, hapishaneler ve Kemal Tahir’in hapishane yaşamıyla ilgili şunlara değinmektedir: “İnsanları tanımak için en mükemmel alandır hapishane. İnsanlar oraya maskesiz girerler. ... ve insanın belli vasıflarını temsil ederler. Kemal bu adamlarla 13 sene beraber yaşadı.” (Meriç 2011:390). Ayalı ise; romanların her ne kadar kurgu olsalar da gerçek hayattan beslendiklerini ve romanları besleyen bu gerçekliğin yazarın hayatını da kuşattığını söylemektedir. (2012:11).

Kemal Tahir’in roman üzerinden topluma katkı sağlamayı düşünmesi elbetteki tesadüfî değildir. Her şeyden önce yaşadığı gerçek olayları anlatmaktadır. Bunu yaparken esas niyeti ise benliğindeki büyük ideallerini, tarihî bir perspektif içinde Anadolu insanına sunmaktır. Kısaca o, düşüncelerini; gerçeklik, tarihî boyut ve toplumsal fayda eksenleri üzerinden, roman yoluyla ortaya koymaktadır. Ayalı, bu hususa dikkat çekerek; roman yazarının yaşadıklarını ve gördüklerini bir belge olarak değil, ancak bu romanlar vasıtasıyla topluma aktarabileceğini söylemektedir. (Ayalı 2012:19). Kemal Tahir, roman konusundaki düşüncelerini ise şu şekilde dile getirmektedir: “Gerçekçi roman, insanları toplum yasaları içinde inceleyen eleştiren, açıklayan, böylece zenginleştiren bir araçtır.” (Tahir 1989, akt. Eğribel 2003:76). “Bir romanın büyük tesir yapabilmesi için, okuyan zümrenin mühim bir meselesine cevap vermiş olması lazımdır... Roman: Büyük ve doğru fikirler, faydalı realiteler ve bir çeşit ilim ve sağlam bir sanatla yazılmalıdır... (Tahir 2016:181). Kemal Tahir’in romanları, kabaca tasnif edilirse; tarihî romanlar, köy romanları, şehir romanları ve hapishane romanları şeklinde bir ayırım uygun olacaktır. Burada tarihî romanlar, tarihe gönderme yaparak, tarihle kopmuş veya en azından zayıflamış olan bağları yeniden canlandırmaya yöneliktir. Çünkü; “Kemal Tahir bir toplumun sorunlarının olduğu gibi, çözüm olanaklarının da o toplumun tarihinde yattığını vurgulamıştır. Ona göre içinde yaşadığı toplumu tanımak, sorunlarını tespit etmek ve bu sorunlara çözüm bulmak isteyen herkes toplumun tarihine başvurmak zorundadır.” (Yıldırım 2019:16). Kemal Tahir’in romanlarında, Türk toplumunun yönünü belirleyen olayların her zaman ön planda olduğunu (Sezer 2003b:30) söyleyen Sezer’e göre, toplumu açıklayabilmek, bireyler arasındaki ilişkilerin ancak tarihsel boyutuyla ele alınmasıyla mümkündür. (2006:17). Yalnız sosyoloji, yalnız tarih düşünülemez; insan olaylarının somut bilimi ancak tarihsel sosyoloji ya da sosyolojik tarih

olabilir.” (Ergun 1982:22). Kalkan, bu konuda roman ile sosyoloji arasındaki bağlantıyla ilişkili olarak her ikisinin de kendi dönemlerindeki toplumsal ve tarihsel şartlara bağlı olarak geliştiklerini söylemektedir. (2012:13). Meriç ise Kemal Tahir’in, roman üzerinden hem tarih hem de diğer sosyal bilimlerle köprü oluşturmalarını şöyle açıklamaktadır: “Çağdaş yazarlardan Kemal Tahir, romana sosyolojiyi, ekonomi politiği sokmuştur. Yakın ve uzak tarihi konu edinmiştir. Romancılığa haysiyet kazandıran Kemal Tahir oldu.”. (2011:341).

Tarihî roman dışındaki romanlar ise toplumun çeşitli kesimlerinin, hali-hazırdaki durumuna, yani şimdiki zamana bakmaktadır. Kemal Tahir, geçmişle şimdiyi meczederek geleceği bu gerçeklik üzerinden inşa etme çabası içinde olan bir entelektüeldir. Bu çabasından sonuç alabileceği en rasyonel araç ise o günün koşullarında romandır. “Roman sanatı, başlangıcından günümüze sürdürdüğü gelişme çizgisi içinde toplumsal sorunlara yakından ilgili bir zemin üzerinde bulunmuştur.” (Şan 2003:177). Bolat, insanların, tarihi; bilimsel kaynaklar yerine tarihi romanlardan öğrenmeyi tercih ettiğini söylemektedir. (2007:200-202). Bu durumda, tarihsel romanların halk nezdinde en az bilimsel tarih kitapları kadar, hatta onlardan daha fazla rağbet gördüğü söylenebilir. Bu da Kemal Tahir’in romanı seçmesinin ne kadar isabetli bir yol olduğunun göstergesidir. Kemal Tahir bütün çalışmalarında adeta bir tarihçi titizliğiyle çalışmıştır. Coşkun’a göre, incelediği olaylarda yüzeysel verilerle yetinmemiş her olayın tarihî arka planını araştırmıştır. (2006:517). Tarihin, sosyoloji ve toplumsal gerçeklik için can damarı olduğunu söyleyen Kaçmazoğlu’na göre; “Tarihin gerçek yararı, bugünü anlamamız ve açıklayabilmemiz için, bağlı olduğumuz değişim ve ilerleme koşullarını öğretmektir. Her toplumsal olgu tarihsel, her tarihsel olay sosyolojiktir. Sosyoloji geçmişle günümüzü birleştiren tarihsel ağırlıklı bir bilimdir.” (Kaçmazoğlu 2018:238). Kemal Tahir de tarih ve sosyoloji karşısındaki pozisyonunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Bir sosyolog, tarihe bilimsel açıdan yaklaşacağı için, sadece aklını kullanır. Benim benimsediğim tarih romancısına, şair bir sosyolog diyebilirsiniz!”. (Bozdağ 1995:81-82). Günay, Kemal Tahir’in notlarında ve romanlarında, toplumumuz açısından yön belirleyici olayları ele alırken dünya tarihi ve sorunlarıyla beraber değerlendirdiğine vurgu yaparak çok önemli bir tespitte bulunurken konuyu şöyle bağlamaktadır: “Kemal Tahir; Doğu-Batı sorunu, Sosyalizm, Osmanlılık konularını ele alış biçimiyle Türkiye’nin de dünya sorunları üzerinde kendi sözü ve katkısı olabileceğini göstermiştir.” (Günay 2010:5).

Esir Şehrin Mahpusu Romanı

“Esir Şehrin Mahpusu”, hem Kemal Tahir’in fikir ve düşünce hayatındaki şekillenme açısından hem de buna bağlı olarak bundan sonraki yazdığı

romanları biçimlendirmesi bakımından başat öneme sahip bir romandır. Bu konunun altını çizen Narlı bu hususu şöyle dile getirmektedir:

“Kemal Tahir’in İstanbul Tevkifhanesindeyken eşi Fatma İrfan’a yazdığı mektuplarda mütareke döneminden Millî Mücadele’ye uzanan süreci anlatan bir romanın notlarını tutmaya başladığı anlaşılmaktadır. Hatta bu notların ve roman için yapılan okumaların daha sonra “Esir Şehir” dizisi olarak bilinen Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Hür Şehrin İnsanları gibi romanların ham malzemesini oluşturduğu da açıktır. Daha geniş anlamda bu ilk hapishane, yazarın Türk toplumunun Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişinin sosyolojik, ekonomik ve siyasal temellerini sorgulamaya başladığı bir mekân olmuştur. Anadolu hapishanelerinde yaşanan hayat ve yapılan titiz gözlemler, yeni Türk devletinin gösterdiği siyasal tavır ve bilimsel sosyalizm kaynaklı okumaların doğurduğu “Asya Tarzı Üretim Tarzı”nı yeniden yorumlama gibi kazanımlar, Kemal Tahir’in İstanbul Tevkifhanesi’nde tuttuğu notların mesajlarını etkilemiştir. Bu yüzden; mütarekeden Millî Mücadele’ye şeklindeki problem alanı, Osmanlı ve hâlihazırdaki Türk toplumu olarak genişlemiştir.”. (Narlı 2010:87).

1961 yılında yayınlanmış olan ‘Esir Şehrin Mahpusu’, aslında ‘Esir Şehir’ dizisinin ilki olan ‘Esir Şehrin İnsanları’ romanının devamı niteliğinde kaleme alınmıştır. Nitekim, romanın başlangıcında, ‘Esir Şehrin İnsanları’nda, Harp Divanı tarafından 7 yıl hapis cezasına çarptırılmış olan Kâmil Bey artık hapistedir. Bekirâğa Bölüğü’ndeki yaklaşık 4 aylık bir tutukluluk devresinin ardından Sultanahmet’teki cezaevine götürülür. Romanın bundan sonraki bölümünde Kâmil Bey’in bu yeni geldiği hapishanede yaşadıkları anlatılmaktadır. Roman bu hapishanede başlayıp, bu hapishaneden ayrılacağı zamanda bitecektir. Bir başka ifadeyle, bu roman baştan sona İstanbul Tevkifhanesindeki süreci anlatmaktadır. Buradaki hapishane süreci ise iki farklı boyutuyla ve iki ayrı bölümde ele alınmaktadır. Birinci bölüm “*Hafız Ağa*”, ikinci bölüm ise “*Millici Abi*” başlığı altında verilmektedir. Bölüm ismi olarak sunulan her iki tamlama da Kâmil Bey’e takılan sıfatları göstermekle birlikte aynı zamanda iktidar ilişkilerini yansıtmaktadır. Kitapta bu iki bölüm hacim olarak ta yaklaşık olarak eşit sayfa sayısına sahiptir. Ancak konumuz açısından bakıldığında, ilk bölümdeki; tevkifhaneye geliş, buraya girişteki ilk kayıt esnasında gelişen olaylar ve sonrasında Kâmil Bey’in, kalacağı koğuşa sevk edilişi, bu koğuştaki Kâmil Bey’in gelmesiyle mevcut iktidar ilişkilerindeki değişme süreci ve bölümün sonunda da öznenin (Kâmil Bey’in) iktidar ilişkilerini tamamen altüst edecek yeni ve aykırı bir hamlesi sonucunda ortaya çıkan bir “hakikat”ın devreye girmesiyle “hakikat-iktidar” ilişkisindeki kaçınılmaz sonucun tezahür etmesi bakımından, bu çalışmada daha çok bu nirengi noktaları üzerine odaklanılması uygun olacaktır. Bu çerçevede dahilinde ele alınan romanın, bölümlerindeki iktidar ilişkilerinin hangi şartlarda ve nasıl kurulduğu; “özne”, “bilgi” ve “hakikat” eksenlerinde, teker teker ve karşılaştırmalı

olarak değerlendirilecektir. Roman boyunca kurulan “özne-iktidar” ilişkileri özellikle de kırılma noktalarındaki iktidar ilişkileri, romandan alıntılarla beraber incelenecektir.

Romanın ilk bölümü, Kâmil Bey’in kısa bir süre tutuklu olarak bulunduğu Bekirağa Bölüğü’nden, mahkumiyetinin kesinleşmesiyle birlikte İstanbul Tevkifhanesi’ne (Sultanahmet Cezaevi’ne) sevk edilmesiyle başlamaktadır. Bu sevkیات esnasında kanun çavuşu, Kâmil Bey’e kelepçe takmak isterse de o buna direnmek isteyecek ancak çavuş ısrarcı olacaktır. Aralarındaki diyalog şöyledir:

“-Ben böyle kelepçeli... İnsanların içine... Hayır... Ben kaçacak adam değilim Başefendi... İnanmazsanız İbrahim Efendi’ye sorun!”

-“Uzattın ama... ‘Yürü!’ diyorum, herkesin işi gücü var. Kaçmazmış! Biz neler gördük! Koskoca vali utanmadan savuştu da az kalsın yerine bizim arkadaşları asacaklardı. Düş önüme!” (Tahir 1978:13).

Artık Kâmil Bey için iktidar ilişkileri süreci başlamıştır ve bu süreç her yeni bilgiyle yeni boyutlar kazanacaktır. Nitekim yolda giderlerken çavuş ona suçunu sorduğunda Kâmil Bey, kısaca “iftira” diyecektir. Halbuki bu kelimenin hapishane literatüründeki karşılığı “hırsızlık” anlamına gelmektedir ve devreye giren bu yeni bilgi, bundan sonraki süreçte hapishanede kurulacak olan iktidar ilişkilerini derinden etkileyecektir. Kâmil Bey, Galatasaray Lisesi’nden arkadaşı olan İhsan’ın yanına gideceğini sanmakta iken, arabayla geldikleri bu hapishanenin, düşündüğü yer olmadığını anlayınca, kelepçe olayından sonraki ikinci şokunu yaşayacaktır. Kanun Çavuşu, Kâmil Bey’i hapishane yetkilisine teslim ederken, Kâmil Bey’in dosyasındaki imza eksikliğinden dolayı dosyasını yanlarına almadıklarını söyleyecektir. Bu durumda hapishane görevlisi, kayıt defterindeki suç hanesine ne yazacağını sorunca çavuş, “iftira” diyecek, hapishane görevlisi ise deftere “sirkat” (hırsızlık) yazacaktır. Böylece bu yeni bilgi, hapishane yetkililerine ulaşmış ve iktidar ilişkilerinin inşasında en temel taş olarak yerini almıştır bile. Hapishanedeki yatacağı koşuşu belirlemeden önce Kâmil Bey’in üstünü ve eşyalarını arayacaklar ve burada çıkan, altın kapaklı ve içinde mücevher taşları olan, baba yadigarı saati bulunca yetkilinin iyice iştahı artacak ve bu yeni ve çok önemli bilgi de bundan sonrasını belirleme de kullanılacaktır. Kayıt memurunun Kâmil Bey hakkındaki mirasyedi kanaati de diğer bilgilere eklenince Kâmil Bey’in durumundan faydalanabilmek ve elinde avucunda ne varsa alabilmek için onu, adi suçluların olduğu kısma göndereceklerdir. Çünkü hapishane yönetimi buradakilerle anlaşmalı çalışmakta, burada toplanan haraç ve benzeri gelirleri aralarında pay etmektedirler. Bu koşuşun ağası ise Paytoncu Osman namında karanlık bir şahıstır. Bu koşuştakilerin hepsi ona itaat etmektedir ve o da koşuştakilerden bir taraftan haraç keserken, diğer taraftan onları kumar oynattırıp devamlı kendisine borçlandırmakta, böylelikle de

kendi iktidarının sürekliliğini sağlamaktadır. Kâmil Bey bu tür ortamlara hiç aşına olmadığından, ilk başlarda iyi niyetli düşünüp, ortamı tanımaya ve oradaki ortam kurallarına riayet etmeye çalışmaktadır. Diğer bir tabirle, kendinden bağımsız olarak, koğuştakilerin kurdukları iktidar ilişkilerine, kendi aleyhine işlese de müdahale etmeyecektir. Bu arada koğuş ağası, Kâmil Bey'e hapisane "zagonu"nu (adetini, usulünü) öğretmesi için Zekeriya Hoca adında bir üfürükçüyü görevlendirecektir. Kâmil Bey, herkesle olduğu gibi bu adamla da iyi geçinme düşüncesindedir. Ancak bu üfürükçü de aslında, tıpkı diğerleri gibi Paytoncu Osman'ın sadık adamlarından biridir. O, bir taraftan Kâmil Bey'e dostu olduğunu söyleyip ondan aldığı kişisel bilgileri Paytoncu Osman'a aktararak, kurulacak yeni iktidar ilişkilerine zemin hazırlarken, diğer taraftan da Kâmil Bey ile kendi ilişkisini geliştirme çabası içindedir. Bazen Kâmil Bey'den tek bir sigara almayı bile kâr saymaktadır. Bu koğuştakilerin çoğunluğu çeşitli yüz kızartıcı suçlardan mahkûm olmuş kişilerdir ve her türlü suçu işleyebilecek yapıdadırlar. Bunlardan kalleşliğiyle ün yapmış iki tanesini ise Paytoncu Osman Ağa, koruması olarak yanından ayırmamaktadır. Bu korumalardan birisi daha önce güçlü kuvvetli babayığit bir mahkûmu arkadan bıçaklayarak kalleşçe öldürmüştür. Üstelik bu adamlar hapisane yönetimiyle anlaşmalı olduklarından her zaman silahlı durumdadırlar. Sözü kısası, artık Kâmil Bey, her türlü tehlikeye açık bir ortamın orta yerindedir. Kime güvenip kime güvenemeyeceği ise belirsizdir.

Kâmil Bey'in buradaki lakâbı "*Hafız*" olarak belirlenmiştir. Hafız ise hapisane jargonunda; saf/acemi anlamına gelmektedir. Kâmil Bey'e bu ismin takılması ise oraya gelirken geçtiği süreçlerden kaynaklanmaktadır. Hapishaneye ilk gelişinde, yaşadığı şokların etkisiyle geçirdiği şaşkınlık ve altın kapaklı saati önemsemez görünmesi, diğerleri tarafından, saflık olarak algılanarak onun hakkında bu şekildeki bir bilgiye dönüştürülmüştür, tıpkı iftira kelimesinin hırsızlık olarak dönüştürüldüğü gibi.

Kısacası, Kâmil Bey her türlü soygunculuğun yapıldığı bir ortamın içine düşmüştür. Paytoncu, Kâmil Bey'in gelişinden bir süre geçtikten sonra bir gün koğuşta mahkumlara kumar oynatırken Kâmil Bey'i de kumar oynamaya çağırmıştır. Fakat tüm ısrarlara rağmen Kâmil Bey bu davete icabet etmeyince de ne zamandır el koymayı düşündüğü altın kapaklı saatini almak için, daha önceden kurguladığı bir planı devreye sokmuştur. Kâmil Bey, hapishaneye ilk gelirken hapisane idaresince kendisine yatak verileceğini varsaydığından buraya sadece bavuluyla ve birkaç eşyasıyla gelmiştir. Osman ağanın, Zekeriya Hoca'ya, yatağını Kâmil Bey'e vermesini söylemesini de misafirperverlik olarak yorumlamıştır. Hatta Osman ağanın onu kendi sofrasına ısrarla davet etmesini bile bu yönde değerlendirmiştir. Yani Kâmil Bey, kendisine gelen bu bilgileri kendi zihninde işleyerek ona göre davranmaktadır. Ancak muhatplarının çok farklı niyetleri vardır. Bunları ona iyilik olsun diye değil, tam

tersine onu minnet altında bırakarak sonraki günlerde tahsil edecekleri kazançları için bir yatırım olarak yapmaktadırlar. Nitekim, kumar ortamına çekemedikleri Kâmil Bey'den yatak parası ve yemek parası borçlarını ödemesini isteyecekler, Kâmil Bey, nakit parası olmadığını söyleyince de Kâmil Bey'in borçlarına karşılık olarak, altın köstekli saatine, borcu kadar fiyat takdir edip, bu çok değerli saate el koyacaklardır. Kâmil Bey'in kaldığı bu koşu iktidar ilişkileri, bu minval üzere seyrederken bütün bu eziyetlere katlanan Kâmil Bey için bardağı taşıran son damla ise çok farklı bir olaya verilen bir tepkiden doğacaktır. Kâmil Bey'in Bekirağa Bölüğündeki tutukluluk döneminden dava arkadaşı olan Ramiz Bey, eşi Fatma Hanım'ı, oğlu Kadir'le birlikte zaman zaman Kâmil Bey'i ziyarete göndermektedir. Kâmil Bey, hem arkadaşı Ramiz Bey'e olan saygısından hem de kendisini tam bir "Anadolu kadını" olarak gördüğünden dolayı Fatma Hanım'a çok değer vermektedir. Fatma Hanım, son ziyaretinde Kâmil Bey'e evde yaptığı un kurabiyelerinden getirmiştir. Ziyaret görüşmesinde birazını yedikleri kurabiyelerin geri kalanını, Kâmil Bey, üfürükçüyle koşu yollamış, kendisi de epey oyalandıktan sonra yatsıyı geçerek koşu gitmiştir. Bu arada bahçede dolanırken, yarınki sigara ihtiyacı ve diğer ihtiyaçları için bavulunu satmayı planlamakta, saati nasıl kaptırdığına ise için için hayıflanmaktadır. Ziyaret saatinden beri iki kurabiye ile durduğundan bir hayli acıkmıştır ve koşu gelir gelmez paketi arar. Ancak koşu takiler kurabiyeleri yedikleri gibi üstüne üslük Kâmil Bey'le alay edercesine tavırlar sergilemektedirler. Kâmil Bey, ısrarla paketi sorarken, Fatma Hanım hakkındaki bir cümle Kâmil Bey'i çileden çıkaracak ve artık bundan sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Bu kısmı romandan takip edelim:

"Paketi Osman Efendi..."

"Kes ulan, uzatma!"

"Benim paketimi verin."

"Ulan hıyarağa, paketini benden mi istiyorsun?"

"Senden... Ondan... Paketi çıkarın!"

Osman Ağa biraz eğlenmek için lafı değiştirdi:

"Şuna paket nerden gelmiş bakalım? Geldiğini gören var mı?"

"Bugün Fatma Hanım getirdi."

"Nasıl Fatma Hanım bu?"

Kâmil Bey, bu Fatma Hanım'ın nasıl bir Fatma Hanım olduğunu bu herife anlatacak uygun bir kelime ararken, sol omuzu başında Seringel'in yılışık sesini duydu:

"Ben o karıyı tanırım, orospunun biridir."

Kâmil Bey yarım döndü, usta bir yumrukçu alışkanlığıyla Seringel'in tam ağzının üstüne vurdu. Yumruk balyoz gibi inmiş, sesi koşunun duvarlarını inletmişti. Herif uçu, orta yere kolları bacakları açık olarak, arka üstü serildi.

Koğuştakiler soluklarını kesmişler, bakakalmışlardı. Patlayan dudaklarının kanı Seringel'in çenesini iki kırmızı çizgiyle yavaş yavaş çerçeveliyordu." (Tahir 1978:202-203).

Sonrasında, Osman ağa'nın korumaları hemen devreye girecek, fakat Kâmil Bey onları da birer yumrukla saf dışı bıraktıktan sonra Paytoncuya yönelecek ve onu bayıltıncaya kadar yumruklayacaktır. Daha sonra da onu gömleğinin yakasından tutup sürükleyerek koridorun kapısına kadar getirecektir. Burasını yine romandan takip edelim:

"Hadi müdüre gideceğiz!"

İkinci Kısımın padişahı Osman Ağa'nın kandan kıpkırmızı olmuş ipek gömleğini, yeleğiyle beraber tek eline topladı. Herifin doksan beş okkalık gövdesini kolayca sürüdü. Öteki koğuştalardan fırlayıp maltayı dolduranlar, ürkererek yol açtılar." (Tahir 1978:204).

Bu sırada gürültüye gelen baş gardiyan Musa Çavuş ona kim olduğunu sorduğunda, oradaki kısım gardiyanı, hırsızlık suçundan geldiğini söyleyecektir. Kâmil Bey ise kısım gardiyanına tepki olarak, "ne hırsızlığı... ben Kâmil, Selim Paşanın oğlu" diye bağırınca, bunu duyan Binbaşı Arif Bey de hemen olaya müdahil olacaktır. Romandaki şekliyle:

"Hatırlı koğuştakilerle beraber gürültüye inenlerden İttihatçı Binbaşı Arif Bey demirlere yaklaşıp sordu:

"Selim Paşa'nın oğlu Kâmil mi dediniz?"

...

"Siz, Mehterhanedeki İhsan Bey'in arkadaşı Kâmil Bey misiniz efendim?" (Tahir 1978:205).

Arif Bey de Kâmil Bey'in o hapishaneye geleceğini duymuş ve onu sabırsızlıkla beklemektedir. Ancak hayli bir zamandır, baş gardiyana sorduğu halde kendisine "gelmedi" denmiştir. Arif Bey buna çok sert tepki gösterecektir:

"Elini sallayıp başgardiyanın sözünü kesti, içerdeki gardiyana çıkıştı. "Aç şunu hayvan! Aç şu temeline... Tövbe yarabbi!"

"Paşa oğluymuş yahu. Hem de Arif abinin arkadaşymış..." fısıltısı ikinci kısma çoktan yayıldığı halde, gardiyan kilidi bir türlü açamıyordu. (Tahir 1978:206).

Hapishanede yaşanan bu son olayın haberi, hapishanenin her tarafına hızla yayılacak ve hapishanenin müdüründen personeline ve mahkumlarına kadar herkese ulaşacaktır. Artık hapishanenin yeni kahramanı hiç kuşkusuz Kâmil Bey olacaktır. Bu son olay, aynı zamanda bir "bilgi" olarak iktidar ilişkilerine dahil olacak ve o ilişkileri kökünden değiştirecektir. Çünkü bu yeni bilgi önceki iktidar ilişkilerinin, üzerine kurulu olduğu bilgileri iptal edecek mahiyette "hakikat" temelli detaylar içermektedir. Her şeyden önce bu olayla birlikte, Kâmil Bey'in, hırsızlık gibi yüz kızartıcı bir suçtan ötürü değil, siyasi

bir suçtan mahkûm edildiği tam olarak gün yüzüne çıkacaktır. Bu ise aslında yanlış bir bilgi olarak devreye giren “hırsızlık suçu” bilgisini çürütmektedir. İkinci olarak, Kâmil Bey’e ilk kaldığı koğuşta takılan “Hafız” lakabının dayanağı; “Kâmil Bey’in, hakkını aramaktan yoksun ve sömürülmeye müsait yapıda, aciz birisi” varsayımındaki bir bilgiden kaynaklanmaktaydı. Kâmil Bey, koğuş ağasını ve âvânelerini dövmekle, hiç te aciz birisi olmadığını, gerektiğinde, hakkına sonuna kadar sahip çıkmaktan asla çekinmeyeceğini ve bunu yapmaya da gücünün ve iradesinin elverdiğini ortaya koymuş ve herkese ispatlamış oluyordu. Üçüncü bir husus ise; yine “hafız” isminde mündemiç olan “kimsesiz, sahipsiz, arkası olmayan, kendi hakkını arayamayan anlamlarıyla birlikte, onun hakkını arayacak herhangi birisi, arka çıkacak kimsesi olmayan” şeklindeki bir diğer yanlış bilgiyle ilgilidir. Kâmil Bey’in bu olay esnasında tepkiyle ifade ettiği “Ben Kâmil... Ben, Selim Paşa’nın oğlu...” şeklindeki “kararlı” bir söylemle ve Binbaşı Arif Bey’in de sahip çıktığı görülünce “Paşa oğluymuş yahu. Hem de Arif abinin arkadaşıymış...” şeklindeki söylentinin her tarafa hızla yayılmasıyla bu yanlış bilgi de yerle bir edilmiştir. Böylelikle, önceki iktidar ilişkilerinin temelini oluşturan “iftira (hırsızlık)” ve “hafız (saf/acemi)” şeklindeki özne (Kâmil Bey) hakkındaki bilgiler ortadan kalmış ve onların yerini “güçlü”, “hakkını savunabilme güç ve iradesine sahip”, “arkası olan”, “siyasî kişilikli” gibi “hakikat”ı ifade eden pozitif ve güçlü sıfatlar almıştır. Artık, hakikatın iktidar üzerindeki her zaman geçerli olan zorlayıcı ve yaptırıcı gücü devreye girecek ve iktidar ilişkileri, öznenin hamleleri sayesinde yeniden dizayn edilecektir.

Nitekim bu olayla romanın birinci bölümü sonlanacak ve “Millici Abi” başlığıyla kaleme alınan ikinci bölüm, Kâmil Bey’in hatırlılar koğuşundaki özel odasında istirahat etmesinin, Binbaşı Arif Bey’in emir eri Sefer’in onu rahatsız etmeksizin, uyandığında kahvesini odasına getirmesinin tasvir edildiği satırlarla başlamaktadır. Nihayet, iki Kuvayı-Milliyeci birbirine kavuşmuştur. Bu zamana kadar, kâbus gibi geçen Kâmil Bey’in hapisane yaşamı, bundan sonra tamamen değişecektir. İkinci bölümde, Kâmil Bey, Arif Bey’in “ayrıcılıkılar koğuşu”nda, bu hapisanede mahkumiyetini kavgasız-gürültüsüz, huzurlu bir iktidar ilişkileri içinde tamamlayacaktır ve buranın şartları önceki koğuştan çok farklı olacaktır. İkinci bölümün başlığından da anlaşılacağı üzere Kâmil Bey’in daha önce “hafız” olan lakabı bu yeni koğuşa daha gelmeden önce “*Millici Abi*” şeklinde değiştirilmiştir. Bu yeni lakabı ise, bundan sonraki aşamada yeni kurulacak olan iktidar ilişkilerinin işaretlerini yansıtmaktadır. Nitekim kavgaya olayının hemen akabinde Kâmil Bey’in, Kuvayı Milliye taraftarı olduğunu anlayan bir mahkûm, ona: “Millici Abi” diye seslenecek ve ondan sonra da Kâmil Bey’in ismi Millici Abi olarak kalacaktır.

Romanın ikinci bölümü, tamamen bu yeni siyasîler koğuşunda geçmektedir. Kâmil Bey artık ziyaretine gelenlerle görüşmelerini Müdür Bey’in

odasında yapmaktadır. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Kâmil Bey artık hapishane yönetimiyle, hapishaneye ilk geldiği zamankinden çok farklı bir iktidar ilişkisi içine girmiştir. Koğuştakilerle geliştirdiği yeni iktidar ilişkileri de yine Arif Bey'in bu yeni kimliğiyle paralellik arz etmektedir. Kâmil Bey koğuşta gerçek bir entelektüel ve vatansever biri olarak, dava arkadaşlarından itibar görmekte, onlarla koyu çay sohbetlerine katılmakta ve Anadolu Hareketi ile ilgili olarak dışarıdan gelen haberleri değerlendirmektedir. Bu yeni koğuşunda, Binbaşı Arif Bey'le birlikte, Arif Bey'in aynı zamanda hemşerisi de olan, emir eri Sefer, Binbaşı Şükrü Bey ve Arif Bey'in arkadaşı Nuh Bey bulunmaktadır. Sefer, Arif Bey'in emir erliği vazifesini hapiste de sürdürürken, bir taraftan Kâmil Bey'in hizmetini de görmekte ve ona, komutanı Arif Bey'le birlikte katıldıkları savaşlarda yaşadıklarını anlatmaktadır. Kâmil Bey, bir taraftan da daha önceki koğuşta bir türlü imkân bulup çalışmadığı resim sanatına, buradaki şartlar elverdiği için tekrardan yönelecek, hatta eşinin akrabası olan Sabriye vasıtasıyla dışarıdaki varlıklı kadınlar için portre siparişi bile alacak, böylece hapishanedeki geçim şartlarını da iyileştirmiş olacaktır. Öte yandan Kâmil Bey, Arif Bey, Binbaşı Şükrü Bey ve Nuh Bey'in hapishanenin bu koğuşunda oluşturdukları bu istişare grubunda; fikirler ve düşünceler, sanatsal meseleler bazen sohbet bazen tartışma şeklinde ele alınmakta ve bu grupta adeta bir entelektüel iktidar ilişkileri inşa edilmektedir. Kâmil Bey'in özne olarak geliştirdiği iktidar ilişkileri, sadece bu koğuşla ve hapishane yönetimiyle sınırlı kalmayacaktır. Aynı zamanda eşi Nermin ile de gelen bilgiler doğrultusunda yeni iktidar ilişkileri kurulacaktır. Nitekim, Hala hanımın hizmetçisi Eleni, Kâmil Bey'i ziyaretinde eşi Nermin'in Sabriye ile birlikte Fransızların düzenlediği bir baloya katıldığını söyleyecektir. Kâmil Bey ertesi günkü bir gazetede aynı haberi görünce çok sarsılacak ve eşine bir mektup yazarak ona, kendisini boşadığını bildirecektir.

Bu sahne romanın son sahnesidir. Biz de Kemal Tahir'in romandaki son sözleriyle bitirelim:

"Nermin,

Sizi boşuyorum. Ayşe'ye bırakacağım dükkânlarla köşk için avukatım eniştenizi görecektir. Hanımların resimleri yırtıldı. Madam Eleni'nin buraya gelmesine artık hiç lüzum yok. Ayşe'yi de göndermeyin. Babalık haklarımı tam olarak kullanmaya başladığım zaman, ben onu arar bulurum."

İmzaladı. Zarfladı. Kapatacakken, gözüne Fransızca gazete ilişti. Balo haberini kesip "Boşkâğıdı"na bir iğneyle ilişti. Zarfı sıkıca yapıştırdı. Sonra arkasına dayanıp kendisinde neyin değiştiğini anlamak için gözlerini kapattı.

El yordamıyla cigara paketini aradığının farkında değildi." (Tahir 1978:206).

Burada, Kâmil Bey'in ailesi ile iktidar ilişkisini yeniden farklı bir şekilde kurmasına sebep olan, eşiyle ilgili aldığı haber, yani bu yeni bilgidir. Baş-

langıçta sadece bir bilgi olan bu haber daha sonra gazete tarafından da teyit edilince “hakikat”e dönüşecek ve hakikatin, o karşı konulamayan çok güçlü müdahalesine maruz kalacak, hakikat bir kez daha iktidar ilişkilerini şekillendirecektir.

Kâmil Bey’in mahkumiyetinin, Sultanahmet’te bulunan İstanbul Tevkifhanesi’ndeki evresinin bitmesiyle birlikte, “Esir Şehrin Mahpusu” romanı da bitecek ve Kâmil Bey’in Anadolu’daki hapishanelere ve oralandaki yeni özne-iktidar ilişkilerine doğru olan hayat yolculuğu başlayacaktır.

Artık Kâmil Bey (Kemal Tahir), Esir Şehrin (İstanbul’un) değil, Anadolu’nun Mahpusu olacaktır...

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmamız boyunca, Kemal Tahir’in “*Esir Şehrin Mahpusu*” romanını “iktidar ilişkileri” bağlamında inceleyerek, romanda anlatılanlardan hareketle hapishane içinde örtük olarak kurulan iktidar ilişkilerini açığa çıkarmayı amaç edindik. Çalışmada, bu hedefe yönelik olarak, beş adet temel kavram belirlenmiştir. Bu temel kavramlar sırasıyla: “İktidar”, “Özne”, “Bilgi”, “Hakikat”, “Hapishane Romanları” şeklinde tasarlanıp, tanımlanmıştır. Sonrasında bu temel kavramlar çerçevesinde araştırma konusuyla ilgili literatür çalışması yapılmış ve bu aşamada; makale, tez, kitap bölümü, kitap, dergi vb. türden çok sayıda kaynak taranmıştır. Taranan bu literatürün çalışmayla ilgili kısımları, atıflarıyla birlikte “Literatür” kısmında, “Araştırmalar” alt başlığı altında sırasıyla verilmiştir. Sonrasında, çalışmanın temel kavramı olan “İktidar İlişkileri” kavramı tanımlanmıştır. Makalenin “Metodoloji” bölümünde bu çalışmada, metodoloji olarak kullanılan “Eleştirel Sosyal Bilim Yaklaşımı (ESB)” ve araştırma metodu olarak seçilen “Nitel İçerik Analizi” yöntemi ayrı ayrı tanımlanmış, ayrıca seçilen metodoloji ve metot arasındaki ilişki, araştırma konusuyla bağlantısı düzleminde açıklanmıştır. Son olarak araştırmanın sınırlılıklarının ifade edildiği bu bölümün devamındaki “Bulgular” bölümünde ise, “*Esir Şehrin Mahpusu*” romanından çıkarılan ve romandaki farklı “İktidar İlişkileri” düzlemlerini gösteren üç kategori, sırasıyla: “Koşuş Ağalığı”, “Hapishane Yönetimiyle Adi Suçlular Arasındaki İktidar İlişkileri” ve “Hapishane Yönetimiyle Siyasî Suçlular Arasındaki İktidar İlişkileri” şeklinde düzenlenmiş ve bu kategoriler; kategori tanımı ve kategori örnekleri ile birlikte makalenin bu bölümüne aktarılmıştır.

Bu çalışma, Kemal Tahir’in beş hapishane romanından biri olan “*Esir Şehrin Mahpusu*” adlı romanı ile sınırlandırılmıştır. Kemal Tahir’in diğer hapishane romanları üzerinde iktidar ilişkileri bağlamında yapılacak çalışmalarda farklı bulgulara veya farklı kategorilere ulaşılabileceği düşünüldüğünde, bu çalışmanın “Kemal Tahir’in Hapishane Romanlarında İktidar İlişkileri” şek-

linde bir üst çalışmaya dahil edilerek, bir başka deyişle örneklem genişletilerek geliştirilebileceği değerlendirilmektedir.

Hapishane romanlarındaki iktidar ilişkilerinin, başka yazarların hapishane romanları üzerinden de araştırılması bu konunun daha objektif değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Örneğin, Kemal Tahir'le benzeri bir siyasî geçmişli olan ve Kemal Tahir ile aynı davada yargılanıp yaklaşık aynı süreli hapis yatan Kerim Korcan'ın; "*Linç*", "*Tatar Ramazan*". "*İdamlıklar*" isimli hapishane romanları böyle bir çalışma için seçilebilecek eserlerin arasında ilk akla gelenlerdir. Ayrıca Kemal Tahir'in "*Karılar Koğuşu*" adlı hapishane romanı da yine bu çerçevede incelenirse bu defa, hapishanedeki kadın mahkûmların yaşadıkları iktidar ilişkileri "toplumsal cinsiyet" bağlamında farklı bir değerlendirmeye tâbi tutulabilir.

Çalışmada; "Koğuş Ağalığı", "Hapishane Yönetimiyle Adi Suçlular Arasındaki İktidar İlişkileri" ve "Hapishane Yönetimiyle Siyasî Suçlular Arasındaki İktidar İlişkileri" şeklinde ele alınan kategorilerin her birisindeki iktidar ilişkileri farklılık arz etmektedir. "Koğuş Ağalığı" kategorisinde gözlenen iktidar ilişkilerinde, koğuş ağası, koğuşun diğer mahkûmları üzerinde kesin bir hakimiyet kurmaktadır. "Hapishane Yönetimiyle Adi Suçlular Arasındaki İktidar İlişkileri" kategorisinde ise koğuş ağası, aracı konumunda olmakla beraber, koğuştakilerden topladığı haracı yönetimle paylaşmaktadır. "Hapishane Yönetimiyle Siyasî Suçlular Arasındaki İktidar İlişkileri" kategorisinde ise koğuş ağası olmadığı gibi, bu koğuştakiler, yönetimle iktidar ilişkileri konusunda diğer koğuşlardaki mahkûmlara nazaran çok daha ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler. Çünkü bu koğuştaki siyasî mahkûmların da arkasında devlet bürokrasisinden destekçileri vardır ve bu destekçiler iktidar ilişkilerinin kurulmasında önemli bir role sahiptir. Her ne kadar, üç kategorideki iktidar ilişkileri farklı düzlemlere sahip iseler de mahkûmlara yönelik; denetim, kontrol ve ıslah çalışmalarına zemin teşkil etmeleri bakımından ortak bir yönleri de vardır.

"Koğuş Ağalığı" kategorisinde gözlenen iktidar ilişkilerinde, koğuş ağası, **iktidar** konumunda olup, **özne** konumunda olan koğuşun diğer mahkûmları üzerinde kesin bir hakimiyeti söz konusudur. "Hapishane Yönetimiyle Adi Suçlular Arasındaki İktidar İlişkileri" ve "Hapishane Yönetimiyle Siyasî Suçlular Arasındaki İktidar İlişkileri" kategorilerinde ise hapishane yönetimi, **iktidar** pozisyonunda iken, mahkûmlar **özne** konumunu almaktadırlar. Ancak bu iki koğuştaki öznelerin, iktidarla olan iktidar ilişkileri birbirinden tamamen farklıdır.

Kaynaklar

- Ayalı, Şaziye. 2012. *Hapishane romanları (1950-1980)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi.
- Bolat, Salih. 2007. *İletişim ve Edebiyat*. İstanbul: Varlık Yayınları.

- Bozdağ, İsmet. 1995. *Kemal Tahir'in Sohbetleri*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Coşkun, Sezai. 2006. *Kemal Tahir Şahsiyeti, Eserleri, Fikirleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Çobanoğlu, Mustafa. 2003. "Kemal Tahir'in Düşüncesi, Son Akşamı ve Vasiyetnamesi" Ss. 340-369 içinde *Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10: Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına* edt. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Eğribel, Ertan. 2003. "Kemal Tahir'de Roman ve Toplum Gerçeği Açısından Yöntem" Ss.76-86 içinde *Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10: Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına* edt. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Ergun, Doğan. 1982. *Sosyoloji ve Tarih, Sosyolojide Yöntem Sorunu*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ergün, Elif. 2014 *Foucault'da İktidar-Mekân İlişkisi ve Üç Ankara Romanı Üzerinden Çözümlemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Foucault, Michel. 2019a. *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*. (Çev. I. Ergüden ve O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel. 2019b. *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Günay, Ertuğrul. 2010. "Önsöz" Ss. 5 içinde *Kemal Tahir 100 Yaşında* edt. Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İlhan, Nilüfer. 2018. *1960-1980 Arası Türk Romanında Özne ve İktidar İlişkileri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- İpek, Özgür. 2012. *Foucault'nun Disiplin Toplumu Kavramının Islah Kurumları Aracılığıyla Yeniden Üretimi. Frederick Wiseman Belgeselleri Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. 2018. *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kalkan, Bülent. 2012. *Kurtuluş Savaşı Romanlarında Aydın Tipi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Keskin, Ferda. 2019. "Özne ve İktidar" Ss. 11-23 içinde *Foucault Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*. (Çev. I. Ergüden ve O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kılıçbay M. A. 2019. "Önsöz" Ss. 27-29 içinde *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kızılçelik, Sezgin.2004. *Özgünlüğün Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılçelik, Sezgin.2012. *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılçelik, Sezgin.2018. *Çağdaş Sosyal Teorisyenler 1 Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman'ın Sosyal Teorileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Macey, David. 2005. *Michel Foucault*. (Çev. Z. Okan). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Meriç, Cemil. 2011. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Narlı, Mehmet. 2010. "Biyografi ve Roman: Kemal Tahir'in Hapishane Romanları, Hapishane İnsanları ve Argosu" Ss. 85-102 içinde *Kemal Tahir 100 Yaşında* edt. Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Örkün, Berkant. 2017. *Orhan Kemal'in Murtaza isimli Romanını Foucault'nun Özne ve İktidar Kavramları Üzerinden Okumak*. Erişim: Mayıs 10, 2020. (<http://static.dergipark.org.tr/article-download/234c/46d1/538f/5bae176b46a86.pdf?>).
- Özsoy, İskender. 2010. "Devletine Küsmeyen Aydın Kemal Tahir" Ss. 41-47 içinde *Kemal Tahir 100 Yaşında* edt. Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sezer, Baykan. 2003a. "Kemal Tahir Üzerine" Ss. 21-26 içinde *Sosyoloji Yıllığı - Kitap 10: Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına* edt. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

- Sezer, Baykan. 2003b. "Kemal Tahir Üzerine- İki televizyon Konuşması Ss. 27-30 içinde *Sosyoloji Yıllığı- Kitap 10: Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına* edt. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kızılelma Kitabevi.
- Sezer, Baykan. 2006. *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Şan, Mustafa Kemal. 2003. "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası" Ss.174-192 içinde *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına Sosyoloji Yıllığı- Kitap 10*. edt. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Tahir, Kemal. 1978. *Esir Şehrin Mahpusu*. İstanbul: Sander Yayınları.
- Tahir, Kemal. 2000. *Karılar Koşuşu*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Tahir, Kemal. 2016. *Notlar/Sanat Edebiyat-2*. Yayına Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Yıldırım, Yüksel. 2019. *Kemal Tahir ve Osmanlılık*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Yılmaz, Aytekin.2003. *İçimizdeki Hapishane Labirentin Sonu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, Aytekin.2006. *Sevgili Kardeşim*. İstanbul: Kanat Kitap.